शोध निर्देशक
ऋषीश्वर अधिकारी
शिक्षण सहायक

साहित्यकार राजेन्द्र थापाको द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत श्री महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पसको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष नेपाली विषयको
दशौँ पत्रको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नरेशकुमार गुरुङ
कक्षा रोल नं. : ७
कक्षा भर्ना समूह : २०६९
परीक्षा रोल नं. : १०१०८
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६–२–१०–६३–२००७
श्री महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
२०७६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र नरेशकुमार गुरुङले **'साहित्यकार राजेन्द्र थापाको द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा अध्ययन'** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएका हो । वहाँले परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यो शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति :-

वि.स. २०७६/०३/ १५

ई.सं. जुन ३०, २०१९

....

शोध-निर्देशक

ऋषीश्वर अधिकारी

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

नेपाली विभाग

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तहको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि श्रद्धेय गुरु तथा महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभागका शिक्षण सहायक पदमा रही प्राध्यापन गर्दै आउनु भएको ऋषीश्वर अधिकारी ज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हो । आफ्नो अति व्यस्तताको बाबजुत पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित सुझाव दिदैं मार्ग निर्देशन समेत दिनुभएर यस शोध कार्यको लेखनमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोध निर्देशक गुरुहरुप्रति म सर्वप्रथम हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराई आफ्नो जीवनका विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिएर र सामग्री उपलब्ध गराएर यस शोधकार्यमा सहयोग गर्नुहुने स्रष्टा र स्रष्टाका आफन्तजनप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक समय उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने मेरो घरपरिवारका बुबा–आमा, दाजुभाई, भाइ–बुहारीप्रति नमन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मुल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति :

वि.सं. : २०७६/०३/११

ई.सं. : २६ जुन २०१९

....

नरेशकुमार गुरुङ

कक्षा रोल नं. ७

कक्षा भर्ना समूह : २०६९

परीक्षा रोल नं. १०१०८

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६–२–१०–६३–२००७

श्री महेन्द्र रत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

२०७६

शोधसार

शोधपत्रको शीर्षक : “साहित्यकार राजेन्द्र थापाको द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्वका आधारमा अध्ययन” रहेको छ ।

शोधपत्रको प्रयोजन : त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोश्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत ।

शोध निर्देशक : शिक्षण सहायक, ऋषीश्वर अधिकारी

शोधार्थी : नरेशकुमार गुरुङ

शैक्षिक सत्र : २०६९/०७१

प्रस्तुत मिति :

वि.सं. ०७६/०३/११

ई.सं. २६ जुन, २०१९

साहित्यकार राजेन्द्र थापाको द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्वको आधारमा अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्नलिखित पाँच परिच्छेदमा मूल शीषकिमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार विभिन्न उपशीर्षकहरु समेत राखी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोश्रो परिच्छेद : उपन्यास सिद्धान्त

तेश्रो परिच्छेद : राजेन्द्र थापाको औपन्यासिक यात्रा तथा प्रवृत्ति

चौथौ परिच्छेद : द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्वको आधारमा विश्लेषण

पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोधप्रस्ताव प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा शोधशीर्षक, शोधार्थी, शोधप्रयोजन, शोध परिचय, समस्या कथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको

औचित्य र महत्व, शोधकार्यको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन विधि, शोधकार्यको रुपरेखा, आदिको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

दोश्रो परिच्छेदमा उपन्यास सिद्धान्त रहेको छ । यसमा उपन्यासको औपन्यासिक पृष्ठभूमि, उपन्यासको परिभाषा, नेपाली उपन्यासको विकासक्रम रहेको छ । नेपाली उपन्यास विकासक्रममा आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा, यथार्थवादी धारा, आलोचनात्मक यथार्थवाद, सामाजिक यथार्थवाद, प्रकृतवादी, प्रयोगवादी धारा रहेको छ ।

परिच्छेद तेश्रोमा, साहित्यकार राजेन्द्र थापाको औपन्यासिक यात्रा तथा प्रकृति छ । जसमा राजेन्द्र थापाको संक्षिप्त जीवनी रहेको छ । यसमा पनि जन्म, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, व्रतबन्ध, विवाह, दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी, जागिर तथा वैवाहिक पारिवारिक स्थिति, प्रेरणा, प्रभाव र पृष्ठभूमि, साहित्य प्रवेश, साहित्य सेवा, पुरस्कार तथा मानसम्मान, राजेन्द्र थापाको साहित्यिक कृतिहरु रहेका छन् ।

परिच्छेद चारमा द्रौपदी उपन्यासको औपन्यासिक तत्वको आधारमा विश्लेषण तथा नेपाली उपन्यास परम्परामा राजेन्द्र थापाको योगदान र द्रौपदी उपन्यासको स्थानबारे उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँचमा उपसंहार तथा निष्कर्ष र सन्दर्भसूचि तथा सम्भावित शोध शीर्षकहरु समावेश गरिएको छ ।

सङ्क्षेपीकरण र चिन्ह प्रयोग

क) **चिन्ह प्रयोग**

चिन्हहरू	**अर्थ**
/	वा, र
–	योजक चिन्ह
:	विसर्ग
,	अल्पविराम
।	पूर्ण विराम
!	विस्मायादि बोधक चिन्ह
?	प्रश्नवाचक चिन्ह
“ ”	अर्धविराम
()	कोष्ठक
□	परिच्छेद समाप्त भएको चिन्ह
.	दशमलब/संक्षेपीकृत रूप

ख)

सङ्क्षिप्तरूप	**पूर्णरूप**
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
ई.सं.	ईस्वी सम्वत्
एम. ए	मास्टर अफ आर्ट्स्
एस.एल.सी.	स्कूल लिभिङ सर्टिफिकेट
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
डा.	डाक्टर
नं.	नम्बर
नि.मा.वि.	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
प्र.म.	प्रधानमन्त्री
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
म.र.ब. क्याम्पस	महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषय सूची

शीर्षक **पेज नं.**

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधार्थी १

१.३ शोधको प्रयोजन १

१.४ शोध परिचय १

१.५ समस्याकथन २

१.६ शोधको उद्देश्य ३

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.८ शोधको औचित्य र महत्त्व ५

१.९ शोध कार्यको सीमांकन ५

१.१० सामग्री संकलन विधि ५

१.११ शोध विधि ६

१.१२ शोध कार्यको रुपरेखा ६

परिच्छेद : दुई

उपन्यास सिद्धान्त

२.१ उपन्यासको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ७

२.२ उपन्यासको परिभाषा ८

२.३ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम ९

२.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा १०

२.३.२ यथार्थवादी धारा ११

२.३.३ आलोचनात्मक यथार्थवाद ११

२.३.४ सामाजिक यथार्थवादी ११

२.३.५ प्रकृतवादी १२

२.३.६ प्रयोगवादी धारा १२

२.४ उपन्यासको स्वरुप १३

२.५. उपन्यास रचनाका आधारभूत तत्वहरु १८

२.५.१ कथावस्तु १९

२.५.२ कथावस्तुको भेद २०

२.५.३ कथा र कथानक २१

२.५.४ कथावस्तुको कार्यअवस्था २२

२.५.५ विषयवस्तुको गठन २३

२.६ चरित्र चित्रण २४

२.७ संवाद २७

२.८ देशकाल वातावरण २८

२.९ जीवन दर्शन २९

२.१० उपन्यासमा आदर्श र यथार्थ ३२

२.११ उपन्यासमा श्लील र अश्लील ३५

२.१२ शैली ३५

परिच्छेद : तीन

राजेन्द्र थापाको औपन्यासिक यात्रा तथा प्रवृत्ति

३.१ राजेन्द्र थापाको सङ्क्षिप्त जीवनी ३७

३.१.१ जन्म बाल्यकाल ३७

३.१.२ शिक्षा दीक्षा ३८

३.१.३ ब्रतबन्ध, विवाह, दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी ४०

३.१.४ जागिर तथा वैवाहिक पारिवारिक स्थिति ४१

३.१.५ प्रेरणा, प्रभाव र पृष्ठभूमि ४३

३.१.६ साहित्यमा प्रवेश ४४

३.१.७ साहित्य सेवा, पुरस्कार तथा मानसम्मान ४४

३.१.८ राजेन्द्र थापाका साहित्यिक कृतिहरु ४७

३.१.८.१ गीत सङ्ग्रह ४८

३.१.८.२ गजल ४८

३.१.८.३ उपन्यास ४८

३.२ विधागत विविधता ४८

३.२.१ कवि व्यक्तित्व ४९

३.२.२ नाटककार व्यक्तित्व ४९

३.२.३ कथाकार व्यक्तित्व ५०

३.२.४ गजलकार व्यक्तित्व ५१

३.२.५ गीतकार व्यक्तित्व ५१

३.२.६ मुक्तककार व्यक्तित्व ५२

३.२.७ उपन्यासकार व्यक्तित्व ५२
३.२.८ निष्कर्ष ५३
३.३ उपन्यासकार राजेन्द्र थापाका औपन्यासिक मूलभूत प्रवृत्ति ५५
३.४ थापाको साहित्यिक योगदान तथा मूल्याङ्कन ५७

परिच्छेद : चार

'द्रौपदी' उपन्यासको औपन्यासिक तत्वका आधारमा अध्ययन

४.१ 'द्रौपदी' उपन्यासको विश्लेषण ५९
४.१.१ कथावस्तु ५९
४.१.२ पात्र वा चरित्रचित्रण ६५
४.१.२.१ पात्रको परिचय ६७
४.१.३ उद्देश्य ७१
४.१.४ कथोपकथन संवाद ७१
४.१.५ परिवेश ७२
४.१.६ कौतुहलता ७३
४.१.७ द्वन्द्व ७४
४.१.८ भाषाशैली ७४
४.१.९ दृष्टिविन्दु ७५
४.१.१० प्रतीक र बिम्ब ७६
४.१.११ शीर्षकीकरण ७६
४.१.१२ अतिरञ्जनात्मक प्रवृति ७७
४.१.१३ उपन्यासको संगठन तथा निष्कर्ष ७७
४.२ नेपाली उपन्यास परम्परामा राजेन्द्र थापाको योगदान र द्रौपदी उपन्यासको स्थान ८२

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ उपसंहार ८४
५.२ निष्कर्ष ८५
५.३ अध्ययनका सम्भावित शोधशीर्षकहरु ८९
सन्दर्भग्रन्थ सूची